

Bijgeloof in Oud Alkemade: tekens en symbolen

Agnes Turk

Het bijgeloof is ontstaan in de tijd van de Kelten en nadien de Germanen. In de oudheid lagen pijn, dood, verderf en rampen continu op de loer. En aangezien men niet, zoals nu, de oorzaak kende van ziekten en rampen, werden ze toegeschreven aan demonen en geesten, Wezens die je maar het liefst ver van je huis en haard hield. Men had bijvoorbeeld weinig kennis van de meteorologie. Weersverschijnselen als hagel, storm en regen werden toegekend aan de grillen van de goden. De Germanen hadden een dondergod: Donar, ook wel Thor genoemd.

Hij was de god van de donder. Volgens de Germanen was hij een slechtgehumourde god en wanneer het onweerde, reed Donar met zijn bokkenwagen getrokken door twee magische bokken door het luchtruim. De wielen maakten het geluid van de donder. Als hij dan zijn strijdhamer gooide zag men de bliksem. Het doet mij ook aan de kerstman denken die gaat ook door het luchtruim maar dan met elanden en maakt niet zoveel kabaal.

In onze tijd worden bijgelovige praktijken en opvattingen meestal wel geaccepteerd. Het zien ervan wekt wel bij sommigen een ironisch lachje op. De opbrengst van onze oogst wordt verbeterd met kunstmest, insecten worden met chemische middelen bestreden, tegen ongelukken en rampen zijn we verzekerd, bij psychische problemen wordt een therapeut geraadpleegd. Het weer wordt voorspeld door Piet Paulusma. Wie heeft nog de tussenkomst van een beschermheilige nodig? Wie begrijpt het

magische teken om familie, vruchtbaarheid, gebouw of goederen te beschermen?

Afweerkruisen

Het magische teken wordt vaak uitgebeeld door middel van afweerkruisen op oude boerderijen, kastelen, kerken en ook op molens. Het afweerkruis komt vaak voor boven vensters van melkkelders. Dit werd aangebracht om onheil af te wenden van de opgeslagen producten, zoals boter, kaas en melk. Een leuk gezegde hierover: *“Het kruis weert de duivel van melk en zuivel”*.

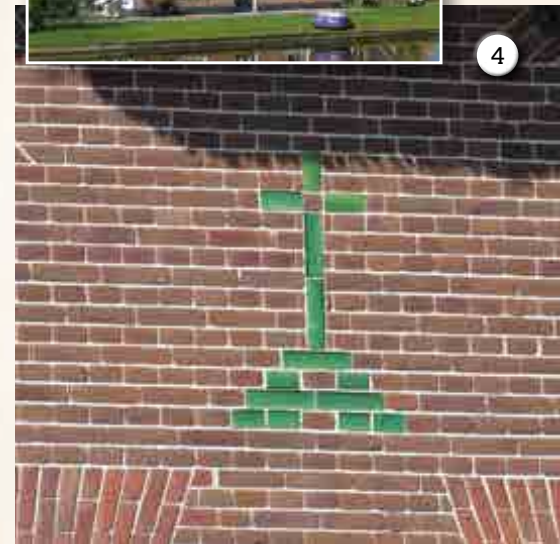
De kruisen moesten bescherming bieden tegen bederf van voorraden, veeziektes en ongedierte. Daarnaast ook tegen het ‘boze oog’; dit is de blik waarvan geloofd wordt dat hij anderen letsel kan berokkenen en zelfs in staat is om iemand te doden, denk aan het spreekwoord *“Als blikken konden doden”*. Er zijn bronnen die beweren dat de kruisen waren bedoeld om de woning tegen heksen te beschermen. Dat de duivel werd gezien als de kwade macht.

Geschriften bevestigen dat dit gevoel sterker leefde in katholieke milieus. Protestantenvamen meer afstand van deze beschermende gedachte. Desondanks verdienen ze het toch behouden te blijven. Ze houden de herinnering levend aan een oud volksgeloof.

Nu ben ik eens gaan zoeken of er in onze omgeving nog restanten zijn van tekens en symbolen die te maken hebben met

het bijgeloof.

Ik begon mijn tocht in Rijpwetering, waar ik al snel een kruis aantrof boven meerdere kelderramen bij boerderij Zwanenburg. **FOTO 1 en 2.** Dit is een bijzonder kruis, een zogenaamd Calvariekruis. Een soortgelijk kruis is ook aangebracht

bij boerderij Vrede Daal. **FOTO 3 en 4** Een Calvariekruis heeft als betekenis: de drie treden worden verondersteld symbool te staan voor de drie belangrijkste deugden geloof, hoop en liefde. Het is ook een symbolische voorstelling van de kruisiging van Christus op de Calvarieberg.

De Moppehoeve in de Rode Polder te Oud Ade heeft ook een kruis boven de kelderramen. Dit is ook een Calvariekruis. De kruisen worden op verschillende manieren op de muren aangebracht. Zoals bij de Moppehoeve gemetseld, of geverfd, of als metseltekens zoals bij de boerderij aan de Leidseweg 2. Bij deze boerderij zijn veel symbolen op de buitenmuren te zien, waaronder metseltekens in kruisvorm. Dit zijn bakstenen in okerkleur. **FOTO 5 en 6** Muurankers en kruisen zijn te zien op het bovenlicht boven de schuurdeur. **FOTO 7.** Muurankers **FOTO 8** worden voorzien van beschermende tekens gekrast in de uiteinden van het anker.

Op sommige molens die gerund zijn door katholieke molenaars treft men geschilderde afweerkruisen aan, zoals bij de Akerslootmolen **FOTO 9**, Veendermolen **FOTO 10** en Moppemolen **FOTO 11**. Sommige zelfs op meerdere kanten van de veldmuur. Ze zouden helpen tegen blikseminslag, stormschade en ander onheil.

Afweerkruisen op de Waterloosmolen aan de Achterdijk te Rijpwetering

FOTO 12 Bij deze molen ben ik eens een kijkje gaan nemen. Molenaar Hugo Witteman en zijn zoon waren zo vriendelijk mij een rondleiding te geven en het een en ander te vertellen over de afweerkruisen. Hij vertelde mij, dat als er onweer op komst was, zijn oma gewapend met een palmtak en wijwater naar buiten ging, ze doopte de tak in het wijwater en zegende de afweerkruisen zodat de bliksem niet in de molen zou slaan. De poldermolen heeft drie gewitte afweerkruisen op de oost-, zuidoost- en westkant van de achtkantige molen. **FOTO 13** Een gezegde luidt: "Bewaar dit huis voor donder, bliksem en gedruis". In dit geval dus een molen.

14

Wijwater

Wijwater is gezegend water. De katholieken gebruikten het om boze geesten te verdrijven. Omdat de duivel niet tegen wijwater kon, werd het overal waar men de duivel of ander onraad vermoedde als een soort bestrijdingsmiddel ingezet. Van tijd tot tijd werd een wijwatervat vanuit de kerk de parochie rondgedragen en konden de mensen daarmee zelf hun akkers en vee zegenen, zodat het vee gevrijwaard was van ziektes en de akkers een goede oogst gaven.

Sommigen katholieken smokkelden wijwater de kerk uit en dronken het als ze ziek waren of sprenkelden het over hun akkers. Met Palmvasen werden de kruisen boven de melkkelders met wijwater gewijd. In sommige kerken werd het wijwatervont afgesloten met een hek om diefstal te voorkomen. **FOTO 14**

Mij werd verteld dat op de boerderij "Mijn Lust" van boer Van der Salm aan de Kerkstraat in Oude Wetering alle koeien - voordat ze in het voorjaar voor het eerst weer naar buiten mochten - tussen de hoorns gezegend werden met een palmtak gedoopt in een emmer wijwater. Met als doel dat de koeien geen veeziektes kregen en dat ze veel melk zouden geven en voor gezonde nakomelingen zouden zorgen. Wijwater werd ook wel gebruikt voor een pasgeboren kalf, in de biest, de eerste melk dat het kalf te drinken krijgt.

Vroeger, voordat je naar bed ging, moest je eerst bidden en dan je vingertoppen

in een wijwaterbakje dopen en een kruisteken maken. Daarna kreeg je nog een kruisje op je voorhoofd van je moeder om goed de nacht door te komen. **FOTO 15**

Tegenwoordig is het gebruik weer in opkomst om koeien te zegenen voordat ze de wei ingaan, maar dan voor de show. Als de mensen komen kijken naar de zogenaamde koeiendans. Met diierendag worden er regelmatig dieren gewijd in de kerk.

Sommige boeren steken op alle hoeken van de akkers geweide palmtakken in de grond. Soms ook nog een in het midden. Dit alles voor een goede oogst.

15

Takkenbezem

Maar al het onheil, donder en bliksem, zijn niet alleen uit te roeien met wijwater en afweerkruisen. Er zijn nog meer attributen die dit volgens het bijgeloof tegen kunnen gaan.

Neem nu de takkenbezem. **FOTO 16** De bezem was niet alleen bij uitstek het vervoermiddel van heksen, hij had ook de kracht boze geesten af te weren. Die kracht kreeg hij als bij afwezigheid van de bewoners de bezem schuin bij de deur werd gezet. Ook werden de bezems voor dit doel soms opgehangen tegen de gevel. **FOTO 17** Laat ik nu op Kaageiland twee gekruiste bezems aantreffen op de gevel bij "Het Kompas" met nog ande-

16

17

re attributen die waarschijnlijk voor de sier zijn. Het biermerk is een goed teken, maar dat terzijde.

En ander soort afweer in vroeger tijden waren duiven, of koekerroes, die in een kooi in de stal hingen. **FOTO 18** Dit tegen ontijdig kalven (te vroeg geboren worden). Anderen hadden de kooi in het achterhuis hangen, tegen huiduitslag bij mensen. Soms werden de duiven uitgeleend als iemand huiduitslag had. Nog een methode tegen ziekte bij vee was om afgekloven schapenbotten onder de dorpels van de stal te leggen.

Het hoefijzer

Liet je een hoefijzer maken door een smid, dan had je er alleen iets aan voor je paard; vond je er echter een, dan bracht het geluk en weerde het onheil af. Mijn man zoekt regelmatig op akkers met zijn metaaldetector en heeft niet één, maar tientallen hoefijzers gevonden. Dus dat belooft nog wat!!!

Planten en struiken

Veel planten en struiken dienen ook ter bescherming voor van-alles-en-nog-wat zoals sedem, oftewel huislook, ook wel donderblad of donderbaard genoemd. Deze plant liet men op het dak of op golfplaten groeien waar het zou beschermen tegen blikseminslag.

De vlier ontbrak vroeger op geen enkel boerenerf. Bij huis, stal of bakhuis werd de vlier aangeplant. Niet de schoonheid of het gebruiksgemak was de reden, maar het bijgeloof dat de struik bescherming zou bieden tegen onweer en ziekte. Sint-Janskruid weert verkoudheden af en trekt de liefde aan. Wanneer het in een kruik wordt gedaan en bij een raam gehangen, zal het beschermen tegen donder en bliksem. Verder weert het kruid al het boze af.

Symbolen op daken

Symbolen en tekens zijn ook te vinden op de nok van een huis, boerderij of schuur: de zogenaamde makelaar. Op een schuur op Kaageiland trof ik deze makelaar aan. **FOTO 19** Makelaars hebben verschillende betekenissen. Bij deze makelaar is een hart en een kruisvorm afgebeeld. Het hart staat voor liefde, een omgekeerd hart is tegen onweer. Klaver brengt geluk, de vaasvorm staat voor overvloed, de driehoek is een christelijk godssymbool, een pijlpunt is tegen het kwaad. Op de nok bij de Plantage in Oude Wetering vond ik er een die veel in Friesland voorkomt: een makelaar met aan beide zijden een zwaan. **FOTO 20** Ook langs de Veerstraat en Kerkstraat zijn makelaars te vinden. **FOTO 21 en 22**

Het uilenbord is een houten driehoek aan de beide zijden van de nokvorst van een schuur of huis. **FOTO 23 en 24** Vroeger zaten er gaten in het uilenbord. Daar konden uilen doorheen om in de schuur te nestelen en de muizen te vangen in de boerenschuur. Tegenwoordig is dit bord voor de decoratie en zit er geen uilengat meer in. De makelaar is in het midden van het bord geplaatst.

26

Het zonnerad of zonnewiel is een symbool van vruchtbaarheid. In de zonnecultus is het zonnerad het symbool van leven en geluk. Het zonnerad is waarschijnlijk overgenomen uit de Noorse mythologie, waar het bekend stond als het wiel van Wodan. Ook in de Keltische cultuur wordt het zonnerad gebruikt. We vinden dit veelal terug in de ronde ramen bovenin een schuur of kerk. Een heel mooi voorbeeld vond ik langs de Herenweg richting Rijnsaterwoude. **FOTO 25** Het is wel buiten de grenzen van Alkemade, maar ik vind het heel bijzonder. Stalramen hebben vaak een half zonnerad in verschillende uitvoeringen, zoals het raam van deze kerk. **FOTO 26**

Bovenlichten: boven voordeuren zien we vaak ornamenten van gietijzer op het glas in de vorm van een levensboom.

25

FOTO 27 De levensboom staat symbool van onsterfelijkheid, begin en einde, de kringloop van het leven.

Wat doen wij zelf?

Zonder dat wij er erg in hebben, gebruiken we nog steeds gebaren wat met het bijgeloof heeft te maken. *“Ik ben nooit ziek”*, even afkloppen zeg je dan en klop je met je hand op een houten tafel.

Dit afkloppen stamt af van de Keltische folklore. Wanneer je de goden om een gunst wilde vragen, moest je de stam van de boom waarin zij woonden aanraken. Als je wens dan uitkwam moest je de god bedanken door op de boom te kloppen. Dit doet me ineens denken aan iemand een schouderklopje geven als die iets goed heeft gedaan!

En een mascotte bij je dragen is ook zo-

iets om geluk te brengen of je te beschermen tegen ongelukken en dergelijke.

Tot slot van dit magische verhaal nog enkele tips:

- Als je last hebt van angstige of boze dromen, hang dan je kousen kruislings over een stoel.
- Stop een eikeltje in je zak en je blijft altijd jong.
- Kijk uit dat er geen vleermuizen naar binnen vliegen.
- En kijk uit voor de Bullebak.
- Geen zout morsen.
- Geen schoenen op tafel, geen paraplu binnen openen, niet onder ladders door lopen.
- Ontwijk zwarte katten. Ze mogen je pad niet kruisen.
- Doe nooit de voordeur open als de achterdeur ook open staat. Zo komen kwade geesten het huis binnen.

Neem het zekere voor het onzekere, want: je weet maar nooit...

Bronnen:

- www.lsgeschiedenis.nl
- www.GraafschapLoon.be: Bijgeloof - Superstities nl.wikibooks.org
- Google books: Volkskundige elementen in Stijn Streuvels: 'De Vlaschaard'
- www.ErfgoedLeidschendam.nl
- www.joostdevree.nl

27